

Mártírok, emberek szolgálatában: mészárlás egy minorita szemével

Tisztelt Konferencia,

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ebben az évben, amikor P. Wojciech Topoliński halálának 80. évfordulójára emlékezünk, aki a bydgoszczi zsidó mészárlás tanúja és a náci terror vértanúja volt, szólhatok önökhöz.

Európa XX. századát a nagy fejlődés mellett, mely szinte az élet valamennyi területét jellemezte, véres háborúk, népirtás és diktatórikus rendszerek kialakulása kísérte. A történelem különös viszontagságait Lengyelország kétszeresen is megtapasztalta, hiszen nyugati és keleti szomszédja is a XX. századot meghatározó eszmerendszereket kényszerített rá.

A huszadik század történetének leglátványosabb és legriasztóbb jelensége a diktatúrák szélsőséges formáinak megjelenése, amelyek világszerte komoly fenyegetést jelentettek a demokratikus fejlődés számára. Valamennyi ilyen diktatúra a modern társadalmak kialakulását kísérő mély társadalmi és politikai válságokból keletkezett, és jóllehet a század végére eltűntek a színről, örökségükkel még ma is sok helyütt birkóznak.

Bayer József szerint *„A náciizmus ideológiája, /.../, kezdettől fogva antidemokratikus és emancipáció-ellenes volt: az emberek értékkülönbségét hangsúlyozta, fajgyűlöletet szított és a politikai ellenfeleket kiirtandó ellenségeknek bélyegezte, ezért egyre totálisabb lett, a II. világháborúban óriási szenvedést zúdított embermilliókra, és erejét végül csak külső katonai erővel lehetett megtörni.”*¹

Pomeránia már a háború első napjaiban brutális náci terrornak volt alávetve. A frissen elfoglalt területeken hadifogoly gyilkosságok történtek, és követve a hadsereg reguláris egységét az SS és német rendőrség a Wehrmachttal együttműködve tömegesen tartóztatott le civileket. A megszálló hatóságok akcióit aktívan támogatta az úgynevezett Selbstschutz paramilitáris alakulat – a német kisebbségnek azok a tagjai tartoztak ide, akik a háború előtt a Lengyel Köztársaság területén laktak. A helyi németeket a lengyelek ellen uszította a gdański NSDAP (nemzeti szocialista német munkáspárt) körzetvezető, Foster Albert, aki 1939. szeptember végén tartott beszédében ezekkel a szavakkal buzdította a gyilkolásra: *„ezeket a tetves lengyeleket ki kell irtani gyökerestől, [...] kezetekbe adom sorsukat, azt tehettek velük, amit akartok!”* Az utcán összegyűlt tömeg erre így válaszolt: *„A lengyel kutyák dögljenek meg!”* *„Halál a lengyelekre!”*²

De a teljes körű megsemmisítő akció csak a szeptemberi kampány után kezdődött. Ennek fő célpontja a lengyel értelmiség – azaz pontosabb értelemben – a nemzeti öntudattal rendelkezők voltak, akiket Hitler és a nácik azzal vádoltak, hogy a nyugat–német területeken a két világháború közötti időszakban lengyeles politikát folytattak, és akikre ezért úgy tekintettek, mint a legveszélyesebb akadályra a lakosság gyors és teljes németesítésének megvalósításában. Likvidálandónak tekintették nemcsak a magasan képzett értelmiséget, a magas rangú és ennek megfelelő társadalmi réteghez tartozókat, de mindenkit, akik körül, aktív tevékenységük miatt, növekedhetett volna az ellenállási mozgalom. Tehát azokat az embereket is, akikre a jó vezetői készség volt jellemző. Tervezték továbbá azoknak a személyeknek a letartóztatását is, akiknek tekintélye volt a lengyel társadalom köreiben. A

¹ BAYER József: *Totalitárius jelenség*. In: Politikai gondolkodás a huszadik Században. Budapest, 1996.

² Regina Osowicka: *Piaśnica. Miejsce martyrologii i pamięci*. Wejherowo: Społeczny Komitet Opieki nad Mogiłami Piaśnicy i Urząd Gminy Wejherowo, 2001, 11.; Zbrodnia w Piaśnicy. [hozzáférés: 2012. január 21].

náci döntéshozók ezt a réteget „*lengyel vezetői rétegnek*” nevezték. A német rendőrség és a Gestapo még Lengyelország lerohanása előtt névsorokat készített, amelyeken szerepeltek a „*lengyel vezető réteg*” képviselői és azok, akik a Harmadik Birodalom szerint a „*legveszélyesebbek*” lehettek.³ A letartóztatások és kivégzések nem ritkán a helyi volksdeutschok besúgásai alapján történtek, mert így könnyen el tudták intézni a szomszédjaikkal a régi vitáikat és hozzá jutottak a meggyilkolt lengyelek tulajdonához is.

A II. világháború áldozatai közé tartozik a lengyel földön vértanúságot szenvedett P. Wojciech Topoliński generális posztulátor, aki szeptemberben Bydgoszczban a zsidó mészárlás szemtanúja volt és emiatt börtönben is zárták. A II. világháború kitörését megelőző napokban Rómából Lengyelországba érkezett. Korábban Magyarországon járt, és Miskolcon összegyűjtötte a dokumentumokat Isten Szolgája, P. Kelemen Didák boldoggá avatásához. Aztán szeptember elején elment családjához Pomerániába (Świecie nad Wisłą) és onnan már nem tudott visszatérni Olaszországba. Pomerániában családjánál tartózkodott, amikor a németek elfogták, majd a sztumi börtönben kegyetlenül meggyilkolták.

1939. szeptemberében a Gestapo letartóztatta Świecie-ben, ott kihallgatták a zsidó lakosság lemészárlásával kapcsolatosan. Bydgoszczban fogva tartották, és elvették tőle a pénzét és mindent, amit nála találtak. Huszonnégy óra elteltével azzal az utasítással engedték ki, hogy Gdanskba az amerikai konzulátusra kell mennie, ahol át kellett vennie az új vízumot, amellyel elhagyhatja az országot – hiszen amerikai útlevele éppen lejárt. Topoliński atya 1939. november 5-én elindult Gdansk felé és Świecie közelében, Mariankiben, ismerősöknél megszállt éjszakára. A következő napon kereste a Gestapo, de ekkor már úton volt Gdanskba, ahonnan estefelé jött vissza. Gdanskban a Gestapo főleg arról kérdezősködött, hogy mit látott Świecie-ben és a kihallgatást azzal az ígérettel fejezték be, hogy péntekre, azaz 1939. november 10-re kiállítják a kiutazási vízumot, feltéve, hogy egy írásos nyilatkozatot hoz arról, hogy a lengyelországi tartózkodása alatt, Świecie-ben nem teljesített plébánosi szolgálatot. Az igazolást, hogy egyszerű turistaként tartózkodott ott, 1939. november 8-án vagy 9-én a gdanski püspöktől megkapta. A kijelölt napon, 1939. november 10-én elment a Gestapóra, hogy átvegye a vízumot. Azóta nyoma veszett.

A lengyel történészek szerint 1939 szeptemberétől egészen 1940 tavaszáig a megszállók 36 000 – 50 000 lengyelt és zsidót⁴ gyilkoltak meg Pomerániában. Viszont Dieter Schenk, német történész kiszámolta, hogy 1939-től 1945-ig nácik ezen a területen, a kivégzések során 52 794 és 60 750 ember között gyilkoltak meg. Néhány száz ember kivételével szinte mindegyikük életét vesztette a háború első hónapjaiban, a német megszállás után⁵. Ezeket figyelembe véve, a megtorlások Bydgoszcz lakossága ellen rendkívüli méreteket öltött és a megszállt Lengyelországban elkövetett náci atrocitásokat szimbólumává tette várost⁶. Történészek Bydgoszcz lakosságának a második világháború alatt elszenvedett személyi veszteségeit jelenleg körülbelül 10 000-re becsülik⁷.

Bydgoszcz lakosságának tömeges letartóztatására és kivégzésére eredetileg kaotikus helyzetben került sor, és bosszút jelentettek az úgynevezett bydgoszczi „véres vasárnap” (1939. szeptember 3-4.) eseményeiért, valamint a polgárőrség a behatoló Wehrmacht ellen tanúsított ellenállása miatt. Ürügyévé váltak a megszállóknak a város politikai és értelmiségi

³ Maria Wardzyńska: *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce. Intelligenzaktion.* Warszawa: IPN, 2009, 7.

⁴ Piotr Semków: *Martyrologia Polaków z Pomorza Gdańskiego w latach II wojny światowej.* „Biuletyn IPN”. 8-9 (67-68), sierpień-wrzesień 2006, 48.

⁵ Dieter Schenk: *Albert Forster. Gdański namiestnik Hitlera.* Gdańsk: Wydawnictwo Oskar, 2002, 209.

⁶ SCHENK 2002: *Albert Forster. Gdański namiestnik Hitlera...*, 241.; Konrad Ciechanowski: *Stutthof: hitlerowski obóz koncentracyjny.* Warszawa: Interpress, 1988, 33.

⁷ CIECHANOWSKI 1988: *Stutthof: hitlerowski obóz koncentracyjny...*, 33.

lengyel elit megsemmisítéséhez, ugyanakkor a zsidó lakosság felszámolásához. Egyébként Bydgoszczban a náci megtorlás szélesebb exterminációs akciónak volt része, amelyet Pomerániában úgynevezett „Intelligencia” (Intelligenzaktion)⁸ akcióban végeztek. A megszállás első négy hónapjában a németek nem nyilvános és publikus kivégzések során meggyilkolták a város és bydgoszczi járás⁹ 5 000 lakosát, ebből valószínűleg 1500¹⁰ – 1900¹¹ a város polgára volt.

A bydgoszczi lakosság ellen irányuló német megtorlási politikájában prof. Włodzimierz Jastrzębski három fázist emelt ki¹²:

1939. szeptember 5-től 12-ig – Wehrmacht katonák és *Einsatzgruppen*, a náci rendőrség operatív csoportjainak megtorlási akciója, melynek célja a város pacifikációja és felszámolása volt az állítólagos „bydgoszczi lengyel felkelésért”¹³. Számos kivégzést nyilvános helyen hajtottak végre.

1939. november végéig – Sicherheitspolizei és Selbstschutz csoportjai szerveztek tömeges kivégzéseket a Bydgoszcz közelében lévő magányos helyeken.

1939. decemberétől – úgyis mondhatjuk, hogy „normalizálódott” a helyzet. Megszűntek a tömegmészárlások, a lengyel állampolgárokat pedig a rendőrségi és igazságügyi szolgáltatás alkalmazásával vetették alá a náci terrornak.

A harmadik Birodalomnak katonai és civil hatóságok – Bydgoszczra vonatkozó – utasításai rendkívül radikálisak voltak és a megszállás első napjaiban alkalmazott intézkedések brutálisak és önkényesek. A németek a tömeges kivégzéseket először Bydgoszcztól északra, Trynczyn közelében lévő erdőkben hajtották végre.¹⁴ Szeptember és október környékén a Brda-folyónál lévő sáncokban 900 embert lőttek le. Naponta háromszor, vagy akár négyszer is teherkocsik hozták Bydgoszczból az elítéltek következő szállítmányát – általában 50-70-es csoportokban. Az áldozatokat a kiásott gödrökhöz vezették; ott 5-6 -os csoportokban le kellett feküdniük a földre; aztán tarkólövessel végeztek velük.¹⁵

A Trynczyni és Borównoi tömegsírok megtöltése miatt a nácik új helyet kerestek, ahol tömegmészárlásokat tudnának végrehajtani.¹⁶ Választásuk a Bydgoszcztól 12 kilométerre észak-keletre, Fordon közelében fekvő völgyre esett, – mely akkor önálló várost alkotott (jelenleg Bydgoszcz egyik kerülete). Ezt a helyet választották lakatlan fekvése miatt. Keskeny és kanyargós völgy, mely a második és a harmadik magaslat között helyezkedik el a Miedzyński¹⁷ domboknál, azóta a „*Halál Völgye*” nevet kapta. Október elején, még a tömegmészárlások megkezdése előtt, oda érkezett az *Arbeitsdienst* német munkacsoport

⁸ Maria Wardzyńska. *Obozy niemieckie na okupowanych terenach polskich*. „Biuletyn IPN”. 4 (99), kwiecień 2009, 25.

⁹ SCHENK 2002: *Albert Forster. Gdański namiestnik Hitlera...*, 243.

¹⁰ Marian Biskup (red.): *Historia Bydgoszczy*. T. II. Cz. 2. Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 2004. I, 123.

¹¹ BISKUP 2004: *Historia Bydgoszczy...*, 226.

¹² Eksterminacja ludności polskiej w Bydgoszczy w początkowym okresie okupacji. Szlaki Pamięci. [hozzáférés: 2009. január 19].

¹³ BISKUP 2004: *Historia Bydgoszczy...*, 81.

¹⁴ Eksterminacja ludności polskiej w Bydgoszczy w początkowym okresie okupacji. Szlaki Pamięci. [hozzáférés: 2009. január 19].

¹⁵ WARDZYŃSKA 2009. *Obozy niemieckie na okupowanych terenach polskich...*, 158.

¹⁶ Tadeusz Jaszowski, Edmund Pyszczyński: *Fordońska Dolina Śmierci*. Bydgoszcz: Urząd Miejski w Bydgoszczy, 1975, 19.

¹⁷ Miedzyński-hegység a Visztula ösvölgyének északi peremét képezi.

alakulata, mely hozzájárult a 2,5 méter mély árkok kiásásához. A munkálatok néhány napig tartottak¹⁸.

A „*Halál Völgyében*” Bydgoszcz polgárainak első kivégzését október 10-én hajtották végre. Az exterminációs akció ott november 11-ig tartott¹⁹, némely források szerint 1939. november 26-ig²⁰. Történészek a forrásoktól függően 2000²¹ – 3000 meggyilkoltról beszélnek²². A „*halál völgy*” népiirtás áldozatainak száma legvalószínűbb 1200 és 1400 közé tehető.

Becslések szerint a „*Halál Völgyében*” végrehajtott kivégzések következtében a náci meggyilkolták: a bydgoszczi középiskolai tanárainak 48%-át, a papok kb. 33%-át, az általános iskolák tanárainak 15%-át, az orvosok és ügyvédek közel 14%-át²³. 1939. november 11-én fiával együtt meghalt Leon Barciszewski, Bydgoszcz város polgármestere is.²⁴ A fordoni „*Halál Völgye*” Bydgoszcz legnagyobb tömegsírja és egyúttal a város lakossága martirologiájának szimbóluma.²⁵

A 2004-ben közzétett Bydgoszcz-történelem szerzőinek becslései szerint az 1939-1945 között Bydgoszcz 10 000 lakosa vesztette életét, a városban élő összes nemzetiséget képviselve (a háború előtti népesség 7%-a)²⁶. A lengyel származású bydgoszczi lakosok számát, akik az öt évet tartó háború alatt a náci terror a direkt vagy indirekt extermináció áldozatává váltak, kb. 5 300²⁷-ra becsülték.

A haza szeretete, ez elsősorban megemlékezés mindazokról, akiknek olyan sokat köszönhetünk. Sok generáció dolgozott, életét szentelte, létrehozta a nemzeti kultúrát, alakította saját történelmét, hogy ezt az egész örökséget fel tudjuk venni, és még jobb jövőt építeni. Lengyelország marsallja - Józef Piłsudski mondta: „*Az, aki nem tiszteli és értékeli saját múltját, nem méltó a tiszteletre a jelenben, joga sincs a jövőre.*” Topolinski atya vértanúságát szem előtt tartva remélem, hogy egy napon teljes dicsőségben fogjuk látni az ő alakját. A náci népiirtás áldozatainak sorsa buzdítson bennünket, hogy a történelmünk szép oldalait és nemzetünk II. világháborús mártirologiáját megismerjük.

¹⁸ Stanisław Bator, Rajmund Kuczma: *Fordon „Dolina Śmierci”*. Bydgoszcz: Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, 1969, 30.

¹⁹ GUMKOWSKI – KUCZMA 1967: *Zbrodnie hitlerowskie – Bydgoszcz 1939...*, 26.

²⁰ Zdzisław Biegański (red.): *Dzieje Fordonu i okolic*. Bydgoszcz: Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, 1997, 92.

²¹ BATOR – KUCZMA 1969: *Fordon „Dolina Śmierci” ...*, 44.

²² WARDZYŃSKA 2009. *Obozy niemieckie na okupowanych terenach polskich...*, 158.

²³ *Kalwaria Bydgoska – Golgota XX Wieku. Dolina Śmierci*. [hozzáférés: 2012. augusztus 31].

²⁴ SCHENK 2002: *Albert Forster. Gdański namiestnik Hitlera...*, 242.

²⁵ BIEGAŃSKI 1997: *Dzieje Fordonu i okolic...*, 92.

²⁶ BISKUP 2004: *Historia Bydgoszczy...*, 188.

²⁷ BISKUP 2004: *Historia Bydgoszczy...*, 187.